

van szó, az igazságszolgáltatás szervezetei többnyire a fennálló ügyekeznek védeni, alakítgatni. Másrészt az, hogy szakmai érvelésük olykor nem éri el azt a színvonalat, amelyet az adott témakör megkívánna. Harmadsorban pedig azt láthatjuk, hogy amikor valóban érdemi javaslatot tehetnének, amelyben tapasztalataikat hasznosíthatnák, akkor mintha szégyenlősek lennének. Hack Péter azt is jól látja, hogy a jogalkotás átláthatóságát és demokratikus kontrollját jelentős mértékben növelné a jogszabályt előkészítő anyagok (konceptciók, tézisek és tervezetek) és a rájuk vonatkozó észrevételek, javaslatok minél szélesebb körű közzététele az előkészítő minisztérium internetes honlapján. A nyilvánosság minden bizonnyal önmérsékletre intené a törvényhozást befolyásolni kívánó személyeket és szervezeteket. Vélemények és ellenvélemények is megjelenhetnének. A büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó törvények alakítása során részben ezen a módon tudnának a jelenleginél aktívabban fellépni az ügyvédek, a jogvédő szervezetek, a civil szervezetek. Hack Péter szerint ez némileg mérsékelné a szakmai szervezetek érdekeinek túlsúlyát a büntetőügyekben.

EPILÓGUS: MÚLT ÉS JÖVŐ

Hack Péter könyve jó arányérzékkel fordul a múlthoz és a jövőhöz. A múlt felidézése kapcsán a recenzens nehezen tud ellenállni az anekdotikus élményfelidezésnek. 1989–90 turbulens hónapjaiban két ügyben ismertem meg az átalakulásra váró magyar igazságszolgáltatás hétköznapijait. Akkortájt lassan egy évtizede nem éltem Magyarországon, és amerikai ügyvédként azzal a feladattal érkeztem Budapestre, érjem el, hogy a magyar hatóságok vonják vissza egy Amerikában élő magyar állampolgár kiadatási kérelmét. Az érintett akkortájt az Egyesült Államokban élt, egy jelentős brókercégnél dolgozott, míg egy szép napon a kiadatási kérelem végrehajtásának okán teljesen jogszerűen bedutyították az amerikai hatóságok. Az eset nem volt kifejezetten politikai természetű, bár mintha a roskadozó rezsim szolgálatain belüli leszámolás állt volna a háttérben. Az ügy intézése során személyesen találkoztam ügyészségi

és minisztériumi vezetőkkel. Maguk is alig hitték el, hogy az Egyesült Államok hatóságai olyan komolyan vették a kiadatási kérelmet, hogy ennek alapján az érintett máris börtönben ül. Korábban mintha személytelenebbnek tűntek volna a súlyos konzekvenciákat maguk után vonó döntéseik. Akikkel beszéltem, feltehetően észlelték személyes felelősségüket is, különösen azt követően, hogy formálisan is kértém a kiadatási kérelem visszavonását. De nem lepott meg, hogy a hivatalos visszavonást felsőbb utasításra tették meg. A másik ügy az egyik korai privatizációs botrány körüli alakult ki: a legfőbb ügyész törvényességi óvást emelt a cégbejegyző végzés ellen, majd amikor kiderült, hogy az érvei recsegnek-ropognak, a Legfelsőbb Bíróságtól érkezett újabb törvényességi óvás. Az óvás szövegét az akkori Igazságügyi Minisztérium egyik vezetője adta át a legfelsőbb bírói testületnek. A két törvényességi óvás még a kései Kádárvilág „törvényességének” határait is súrolta. 1990 januárját írtuk. Felmerült bennem, hogy érdemes lenne harcba szállni a kétféle törvényességi óvás nyilvánvaló alkotmányellenessége miatt. Az ügyfél és a bölcs magyar ügyvédkollégák tanácsára nem ezt az utat választottuk. A bukás akkor elkerülhetetlen volt. Elégtétel számomra, hogy ma hasonló dolgot nem lehetne összetakolni. Gondolom, Hack Péter egyetért velem abban, hogy a súlyos gondok ellenére az elmúlt két évtizedben mégis elértünk valamit a jogállami működés gyakorlati megvalósításában. Ebben az építkezésben Hack Péter nem csupán bölcs megfigyelő és kommentátor, hanem az eredmények lelkes és lelkiismeretes alakítója.

Józan Ildikó, Jeney Éva, Hajdu Péter (szerk.): Kettős megvilágítás

FORDÍTÁSÉLMÉLETI ÍRÁSOK SZENT JEROMOSTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

Balassi Kiadó, Budapest, 2007.
474 old., 3500 Ft

A Balassi Kiadó 2006-ban indította útjára a fordítás különböző aspektusaival foglalkozó „pont fordítva” elnevezésű könyvsorozatát, melynek negyedik köteteként *Kettős megvilágítás* címmel jelentős antológia látott napvilágot. A két sorozatszerkesztő, Jeney Éva és Józan Ildikó – kiegészülve Hajdu Péterrel – magára vállalta ennek a kiadványnak az összeállítását is, ami minden bizonnyal annak jele, hogy kiemelt fontosságot tulajdonítanak a megjelentetésének. Joggal. De mielőtt arról szólnék, hogy miért is, hadd térjek ki magára a címre, pontosabban az alcímre: *Fordításélméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Nem gondolom, hogy a szövegek által lefedett időtartam – 1600 év – láttán bárkit is valóban félrevezetne az antológia szövegeinek diszciplináris megjelölése, de talán nem árt a magyar tudományban kevésbé következetes fogalomhasználatot kissé megvilágítani.

A „fordításélmélet” fogalom a „fordítástudománnyal” együtt az 1970-es években kibontakozó angol *translation studies* magyarításaként terjedt el, mely önálló diszciplinaként intézményesült körülbelül a többi „studies” típusú kutatási területnek az angolszász tudományos életben való elkülönülésével egy időben. Ekkor támadt fel a fordítással foglalkozók körében az az igény, hogy az összes lehetségesnek vélt vizsgálati szempontot lefedve, olyan nagy ívű kutatási programokat alakítsanak ki, amelyek összefognák az addigi – meglehet, érvényes, ám mégiscsak részlegesnek gondolt – teóriákat. (Vö. James Holmes: *The Name and Nature of Translation Studies*. In: uő: *Translated! Papers on Literary Translation and*

Translation Studies. Editions Rodopi, Amsterdam, 1972. 67–81. old.) Jelen írás keretei között nem térek ki rá, milyen – véleményem szerint hibás – célok érdekében született meg az új diszciplína, de már a kezdeti szakaszban sem volt, mert nem is lehetett képes egyesíteni azokat az egymástól nagyon távol álló elméleti megközelítéseket, amelyek a későbbi vitákhoz vezettek. E nemzetközi tendencia magyar meghonosodásának eredménye a fordításelmélet és fordítástudomány fogalmak elterjedt használata. Ha az intézmények kétségtelenül az utóbbit kedvelik is, a „tudományos köznyelvben” mindkettő használatos, elméleti különbségtéves nélkül. (Lásd a *Fordítástudomány* 1 [1999], 1. számát Klaudy Kinga bevezetőjével és Albert Sándor cikkével *A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól* címmel a terület magyar elnevezésének nehézségeiről.) A hasonló típusú angol nyelvű antológiák könnyebb helyzetben vannak, hiszen a *theory of translation* kifejezéssel jelezhetik, hogy nem csupán egy modern diszciplína elméletei közül válogatnak, hanem minden olyan írás bekerülhet e szöveggyűjteményekbe, melynek tárgya a fordítás. (Néhány példa: R. Schulte – R. Bienen, [eds.]: *Theories of Translation – An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*. The University of Chicago Press, 1992.; D. Robinson: *Western Translation Theory – from Herodotus to Nietzsche*. St. Jerome Publishing, Manchester, 1997.; D. Weissbrodt – A. Eysteinsson [eds.]: *Translation – Theory and Practice. A Historical Reader*. Oxford University Press, 2006.)

E fogalmak tisztább megkülönböztetése végett talán szerencsésebb lett volna az alcímbe például az „írások a fordításról” fordulatot használni. Természetesen a magyar nyelvhasználat – még a szűken vett szakmáé is – meglehetősen következtelen, s ezért lehet bármely fordítással foglalkozó elmélkedést „fordításelméletnek” hívni, még ha egy szigorúan vett elmélet kritériumait nem teljesíti is. A megkülönböztetést az indokolná, hogy a – meglehetősen éles – diszciplináris elkülönülés a fordítással való foglalkozás egyik legjellemzőbb aspektusa, de erről a későbbiekben szólok az antológia kapcsán.

A *Kettős megvilágítást* mindenki, aki a fordítás bármely aspektusáról valaha is gondolkodóba esett, nagy örömmel üdvözölheti. Magyar nyelven elsőként igyekszik nagy terjedelemben (közel 500 oldal) valóban átfogó képet nyújtani a fordításról való gondolkodás történetéről. Már a szerzői névsor – a kötet 26 szerző 28 szövegét tartalmazza – is emlékeztet arra, hogy a fordítás gyakorlatának hagyománya töretlen, jelentőségét az európai irodalom és kultúra formálódásában nehéz túlhangsúlyozni. Mégis mindmáig érvényes Dryden panasza: „amíg nincs jobb bírāja és javadalmazója [a könyvkereskedőknél] a fordítók teljesítményének, lehetetlen haladást elérni abban a művészeti ágban, amely olyannyira hasznos a vizsgálódó ember, valamint a tudás tökéletesítése és terjesztése számára.” (69. old.) Ahogy a fordítási gyakorlat az irodalmi élet peremére szorul, a fordításról szóló elmélkedés is a különböző tudományos diskurzusok margoján talál helyet magának. Így nem csoda, ha e tárgykörben annyi gondolat vár még hazai befogadásra, amennyit egyetlen kötet nem tartalmazhat. Alaposan válogatni kényszerült kétezer év anyagából, s óhatatlanul csak részleges bemutatása lehet e hatalmas irodalomnak. Az elsőség ilyen esetekben nagy szabadságot jelent, hiszen a szerkesztők szinte érintetlen terepen járnak, ugyanakkor erős koncepció is kívánatos a válogatáshoz, hiszen szerkesztői munkájukkal egyben a tárgyterületre vonatkozó saját definíciójukat is nyújtják. Az esetleges szemezgetés kellemes foglatatosságán túl meg kell mutatniuk, hogyan látják a tárgyterületet, számukra hol mutatkoznak meg a különböző megközelítések kialakulásának, fejlődésének csomópontjai, fontos változásai. A szűkszavú *Utószó* szerint a szerkesztők valamiféle „megújulást” várnak a kötet nyomán, azt, hogy a fordításról való gondolkodás „felzárkózik az irodalmat korszerűen megszólaltatni képes beszédmódokhoz”, s ezt a fordításról szóló beszéd *történeti* (kiemelés az eredetiben) tanulmányozásának lehetőségével kívánják megteremteni (417. old.). E történeti tanulmányozás lehetséges irányairól, általuk fontosnak tartott hangsúlyairól keveset árulnak el. Ám a hangoztatott történeti

prioritás ellenére mégiscsak a félmúlt vagy a jelen mellett tették le a voksukat azzal, hogy a huszonhat szerző közül tizenkettő írása a XX. században jelent meg.

A „régii” szövegeket illetően két szempont vezette a válogatást: egyrészt azokat a szövegeket kívánták közölni, amelyek a maguk korában hatással voltak a magyar irodalomra, másrészt azokat az írásokat gyűjtötték melléjük, „melyek a fordításelméleti gondolkodás történetében Európa-szerzte emblematikus érvényűvé emelkedtek” (uo.). A sor Szent Jeromossal kezdődik, őt Luther követi, majd többek között Dryden, Gottsched, D’Alembert, Batteux, Schleiermacher, Humboldt, Goethe, Nietzsche és Wilamowitz-Moellendorf írásai következnek az eredeti megjelenés időrendjében. Mivel a szerkesztők szerint bizonyos szövegek fő válogatási szempontja hatással volt a magyar irodalomra, szerencsés lett volna, ha legalább az *Utószó* röviden vázolja e hatás mibenlétét, s nem csak a jegyzetek utalják az olvasót a Keresztury–Tarnai szerzőpáros által Batsányi János összes műveihez készített jegyzetekhez (426. és 428. old.).

Szembevetendő, hogy a szövegek közvetlenül a gyakorlatból nőnek ki; igen sokszor a szerző saját fordításai kommentárjaként, előszó formájában ad számot fordítási gyakorlatáról (pl. Dryden, D’Alembert és Humboldt), vagy a munkáját erő támadásokra válaszolva fejt ki vallott és követett fordítási elveit (pl. Jeromos, Luther vagy Tyndale). A korai írók fő kérdése a fordítói szabadságra vonatkozik: vajon a „szóhoz” vagy a „gondolathoz” (pl. Jeromos, 10. old.), a „betűhöz” vagy a „szellemhez” (pl. Wilamowitz-Moellendorf, 173. old.) ragaszkodjék-e a fordító. Szinte kivétel nélkül ugyanazok a tételek és a hozzájuk kapcsolódó érvelések ismétlődnek, variálódnak minden írásban, amelyek ráadásul ismert antik közhelyek újrafogalmazásai. Ezért hiányolható, hogy nem került bele a válogatásba római szerzők (elsősorban Cicero, Horatius, az ifj. Plinius és Quintilianus) néhány rövid szövege, amelyeknek hagyományozódásával az a három kérdés kialakult, amelyet a fordításról szólva a legtöbbször föltettek: mennyiben tekinthető (relative) autonómnak a

fordításirodalom (és vele a fordítói tevékenység), miben érhető tetten az eredeti és fordítása közti megfelelés (azaz miben áll ekvivalenciájuk), s e kettő kapcsolata hogyan befolyásolja a fordítás funkciójáról vallott elveket. E hármasszoros viszonyrendszerben értelmezhetőek azok a taxonómiák is, amelyeket oly előszeretettel dolgoznak ki a korai szerzők a fordítás típusainak, módszereinek leírására. Az egyik csoportba a szigorú szószerintiséget követő fordítások tartoznak: Scheffer ezeket „iskolásnak” nevezi (45. old.), Dryden pedig *metafrázisnak*, amelyet úgy jellemez, hogy „olyan ez, mintha valaki láncokba verve járna kötéláncot: némi óvatossággal elkerülheti a lezuhanást, de nem várhatjuk el tőle, hogy kecsesen is mozogjon” (56. old.). Szöges ellentétét viszont *imitációnak* nevezi; erről a típusról írta a fordításirodalom időbeli tagolásával próbálkozó Goethe, hogy ez „saját gondolkodásmódunk révén ismertet meg bennünket a külfölddel” (159. old.). A fordítások zöme persze e két szélsőség közötti kompromisszum, melynek neve Drydennél *parafrazis* – Tytler szerint az ilyen fordítás az eredeti eszméinek teljes átíratát adja a stílus megőrzésével és az eredeti könnyedségével (104. old.).

A három típus elkülönítése nem könnyű, az írások visszatérő témája: „a fordítás művészetének egyik kényes kérdése, hogy hol vonjuk meg a határt” (D’Alembert, 78. old.). És végképp nincs egyetértés abban, melyik stratégia a kívánatos. Míg Dryden szerint az imitáció a legnagyobb galádság, amit a halott szerző ellen el lehet követni, addig D’Alembert jó szívvvel ajánlja, hogy hagyjuk ki a Cicero-fordításból azon részeket, melyekből gúny vagy gorombaság árad. Ne higgyük, hogy nem akad a szószerintiségnek Walter Benjamin előtt szószólója: Batteux azt tanácsolja, hogy „merjünk földhözragadtak lenni, számoljuk össze a szavakat, igyekezzünk minél hűebben visszaadni őket” (97. old.). S Goethe meglehetősen csavaros írásának is az a konklúziója, hogy a legmagasabb rendűnek nevezhető fordítás „az eredetivel való azonosulásra törekszik, végül is a szó szerinti fordításhoz (*interlinearversio*) közelít” (162. old.). Goethe e sorai már jelzik, hogy a német romantika miben látja majd a fordítás kitüntette

tett funkcióját: már nemcsak az egyéni nyelv és stílus csiszolásának eszköze, nemcsak tudást közvetíthet, nemcsak hiányzó műfajokat pótolhat átmenetileg, hanem két nyelv találkozásának kölcsönösségében képes az elgondolatot másként megvilágítani. A XVIII. század vége igazi fordulópont, hiszen ekkor kerül egy jóval tágabb, nyelvfilozófiai kontextusba a fordításról való gondolkodás. A német romantika az addig uralkodó domesztikáló (*verdeutschend*) eljárásokkal szemben az idegent érvényre juttató (*verfremdend*) fordításokat becsüli, melyekben „nem az idegenszerűséget érezzük, hanem a találkozást a Másikkal” (Humboldt, 153. old.).

Ez az álláspont későbbi szerzőknél aztán etikai pozícióvá íródik át mint a nyitottságnak, az idegen be- és elfogadásának erénye. A kötet szerzői közül ezt az aspektust különösen Figal hangsúlyozza: „Az idegen világ a saját világunkban jelenik meg, s ezáltal mutatkozik meg, mi is a világ.” (314. old.) Szintén a német romantikától ered a fordítás hermeneutikai megközelítése, amelyben magának az eredetinek a megértése válik kérdésessé, amely számol a nyelv „irracionalitásával”, azzal, hogy a beszélő egyszerre meghatározottja és meghatározója a nyelvnek (Schleiermacher, 123–124. old.). Nemcsak a fordításról való gondolkodás történetében hoz újat Schleiermacher előadása *A fordítás különböző módszereiről*, hanem a hermeneutikai gondolkodás kialakulásának is igen fontos dokumentuma, amely eddig magyarul nem volt hozzáférhető, ezért úgy vélem, szerepeltetése az antológia egyik legfőbb érdeme.

A kötet további szövegei leginkább azt a kutatási irányt szólaltatják meg, amely a fordításokkal való foglalkozás során magának a nyelvnek és a megértésnek a legalapvetőbb kérdéseit vizsgálja. Azonban csak „leginkább”. Az olvasónak az a benyomása, hogy a szerkesztők leginkább a „fordítás és filozófia” tárgykört részesítik előnyben, de valamiért nem mertek általuk kanonikusnak (értsd általában minden antológia által közölt) vélt szövegeket kihagyni. Így kerültek be a válogatásba Ezra Pound és Octavio Paz írásai, mutatva, hogy a költészettől inspirált elmélet a XX. században sem szűnt meg, a gyakorlat és az elmélet

eleven kapcsolatából születő írások fontos és rendszerint igen kvalitások dokumentumai a fordításokról való gondolkodásnak. E szövegek azonban inkább a „fordítás és irodalom” tárgykörbe illenek, amelyből viszont semmiképpen sem lehetett volna kihagyni például Valéryt, Nabokovot vagy Borges-t, s a sor természetesen tetszőlegesen bővíthető.

A kötetben a két leginkább „kakukktojásnak” tekinthető szerző Itamar Even-Zohar és Gideon Toury. Róluk annyit mond az *Utószó*, hogy „a magát »fordítástudomány«-ként meghatározó, nyelvészeti irányultságú és az irodalmi fordítást alig vizsgáló irányzatnál egy elismerésnek örvendenek hazánkban is, míg az irodalmi diszkurzus elsőbbsége felől való értékelésük nem történt meg” (418. old.). Valóban mindketten a fordítástudomány/fordításelmélet „klasszikusainak” számítanak, elméleti tájékozódásuk az orosz formalizmusba nyúlik vissza, és a strukturalista iskolával tart kapcsolatot. Megközelítésüket a funkció felőli közelítés jellemzi. Nem arra keresik a választ, hogy „általában véve mi a fordítás”, hanem arra, hogy „a valóságban mi az, ami fordításnak bizonyul, s hogy ennek megfelelően mi számítana annak különböző, meghatározott feltételrendszerek mellett” (Toury, 329. old.). Even-Zohar alapozta meg azt a célnyelvi kultúra szerinti tájékozódó kutatási módszert, amely nem eredeti szövegeket vet össze fordításaikkal, hanem bizonyos szövegeket a befogadó irodalmi *többszörösben* (*polysystem*) elfoglalt helyük és kapcsolati hálójuk alapján fordításoknak tekint. Ez a funkcionális megközelítés kiutat mutatott abból az elméleti zsákutcából, amelybe oly sok nyelvészeti irányultságú kutatás került, amikor minden szövegtípusra és minden időben egyformán érvényes ekvivalencia-fogalmat akartak kidolgozni. (Tehát a „Mi nevezhető fordításnak?” kérdésre adandó definíció mindig abból indult ki, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között valamilyen egyenértékűséget, ekvivalenciát tételezt, valamit, amiben közösek.) Véleményem szerint munkásságuk fontos hozadéka, hogy elsőként vonták le az elméleti következtetéseket abból a tapasztalati tényből, hogy kultúránként és koronként eltérhet, mit tekin-

tenek fordításnak, tehát olyan relatív terminusról van szó, amelynek tartalmát az irodalmi, kulturális rendszerek hálózatának mindenkorai erői határozzák meg. Ebből következik, hogy gondolataik közvetlenül ösztönözték – a megerősödő kultúrákutatókkal együtt – azokat a vizsgálódásokat, amelyek a szűken vett fordításirodalmon túl a kultúra más területeire is kitekintettek, mintegy a fordítás „külpolitikájával” is számoltak. A két szerző három szöveggel való szerepeltetését a kötetben mindenképp túlzottnak tartom, még ha korlátaikkal együtt igen gondolatébresztő munkák is. (Ez sajnos nem derülhet ki annak, aki Even-Zohar tanulmányait az itt közölt fordításokban olvassa!) Mert annak ellenére, hogy az irodalom vizsgálata felől közelítettek a fordítás tanulmányozásához, s így a szerkesztők elgondolása szerint talán hidat verhetnek az „irodalmi fordítást alig vizsgáló” (418. old.) fordítástudomány és az inkább irodalmi, filozófiai orientáltságú elméletek között, tudományos szótárak és módszerük oly élesen elüt a többi írásától, hogy sehogy sem illeszkednek abba a mezőbe, amelyet ha homályosan is, de kirajzol az antológia. Persze nagyon is lett volna helye főként Toury írásának egy olyan válogatásban, amely szélesebb mértékkel mutatja meg a fordítással való foglalkozás lehetséges terepeit, ahol helyet kaptak volna a nyelvészet, a kultúrákutatók, a kulturális antropológia vagy a feminizmus szempontjait érvényesítő kutatások. Bőven lehetett volna válogatni a jó írások között, még ha a kulturális antropológiai tájékozódású szövegekből már korábban megjelent is egy válogatás N. Kovács Tímea szerkesztésében (*A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs, 2004.). A *translation studies* egyik fő ambíciója ugyanis, hogy mindezen irányok fölé kiterjessze ernyőjét; kiadványai, konferenciái igyekeznek a mindig hangoztatott interdiszciplinaritás nevében nyitottságot mutatni. Mégis határozott törésvonal húzódik a nyelvészeti és az irodalmi típusú megközelítés között. A közös érdeklődés egy tárgyterület iránt nem szavatolja, hogy ami elméletként az egyik irányzatban elfogadható, az egy másik konceptuális és metodológiai elvárásainak is megfelel. A XIX. század végéig

még jobban körülhatárolt területen, a retorika, az irodalom és a filozófia berkeiben foglalkoztak a fordítással. A XX. században, s különösen annak második felében sokkal kiterjedtebb a mezőny, s az egyes kutatások eredményeinek elismerésekor elsődleges szempont, hogy ki honnan jön. Sajnos mindmáig alig akad olyan írás, amely történeti szemlélettel, kontextualista álláspontból elemezne konkrét eseteket, s ugyanakkor elméletalkotásában kifejezetten számolna azzal, hogy minden irodalmi-filozófiai megközelítés feltételez valamilyen nyelvészetet, s fordítva is, minden nyelvészeti megközelítés mögött meghúzódik valamilyen nyelvfilozófia. Itthon, némi túlzással, egyenesen antagonisztikusnak nevezhető ez az ellentét, amely ellen tenni nemes vállalkozás. Mégis azt gondolom, hogy az „árkok betemetéséhez” alig járul hozzá Even-Zohar és Toury szövegeinek közlése, melyeknek sajátos hangja csak halkán szól itt a többi írás teremtette kontextusban. Ha lett volna ilyen cél – bár szerintem nem volt –, annak jobban megfelelt volna egy fent vázolt antológia.

A cél a kötet második felében nem az, amit az *Utószó* megfogalmaz, nevezetesen a fordítás történeti tanulmányozását lehetővé tevő antológia. Akkor ugyanis jobb lett volna a válogatást legkésőbb a XX. század elejével lezárni, hogy terjedelmi okból ne kelljen kihagyni az antik szerzőkön kívül például Dantét, Leonardo Brunit, Du Bellayt, Aphra Behnt, Pope-ot, Samuel Johnson, Herdert, Novalist vagy Matthew Arnoldot. A szerkesztők célja itt mintha az lett volna, hogy még a „filozófia és fordítás” témakörnek is egy szűkített tartományát mutassák be, különben bizonyára nem maradtak volna ki az analitikus vagy a strukturalista hagyomány képviselői. Ne higgyük, hogy nem telt volna meg egy egész kötet olyan jó írásokkal, amelyek a fordításprobléma mögül hámozzák elő vagy azon keresztül világítják meg egyrészt a megértésprobléma sokrétűségét, másrészt az azonosság és differencia kérdését, evidensen a filozófia körébe utalva ezzel a fordítással való foglalkozást. Ahogy Derrida írja: „A filozófia eredete a fordítás, vagy a fordíthatóság tézise.” (*The Ear of the Other. Texts and Discussions with*

J. Derrida. Schocken Books, New York, 1985. 120. old.)

Akárhogy is értsük ezt a mondatot, tény, hogy sok filozófus vagy gondolat kísérletként (Quine), vagy modellként (Gadamer), vagy metaforaként (Blanchot) használta a fordítást, míg mások vagy a nyelv lényegét látták a fordítás munkáján keresztül megmutatkozni (Benjamin), vagy a fordításban találták meg a filozófiai gondolkodás egyik alapvető módját (Heidegger), vagy a fordítást változtatták filozófiává (Derrida). Mindezekből persze kapunk izelítőt a kötetben, főként Benjamin, De Man, Derrida és Figal írásai révén.

Nem azt kérem számon a szerkesztőkön, miért nem préselték be mindezen szövegeket egyetlen kötetbe, hiszen az általam tett kitérők is legalább három lehetséges antológiát töltenének meg. A végiggondolt szerkesztői koncepciót hiányolom, amelynek híján meglehetősen bizonytalan benyomásai lesznek annak, aki ebből a kötetből szeretné megtudni, mi a fordításelmélet.

Fordításról szóló fordításkötet kapcsán végül elvárható, hogy a fordításokról is ejtsék néhány szót. A kötetben szereplő huszonnyolc szövegből tizenkilenc most olvasható először magyarul, s a már korábban megjelentek többsége is nehezen hozzáférhető. A fordítások színvonala azonban egyenetlen. A korábban már megjelent fordítások kivétel nélkül alapos, szép munkák, és azért is csak dicséret illetheti a szerkesztőket, hogy Benjamin szövegét, ahol két fordítás is rendelkezésükre állt, Tandori Dezső fordításában közölték. Azon lehetne vitatkozni, helyes eljárás-e az, hogy Flaisz Endre korábbi fordításában, változatlan formában közlik Derrida írását, ám annak valóban fordíthatatlan címét (*Des tours de Babel*) nem a fordító által választott *Bábel tornyai* megoldásban adják meg, hanem – szerintem eléggé szerencsétlenül – *Bábel-tériűtőkre* változtatják. Az is hosszabb fejtegetést kívánna, hogy a másik Derrida-írás francia címéből – *Qu'est-ce qu'une traduction relevante?* – mennyiben jogosult a magyarban „helyreállító fordítás”-t csinálni. Van azonban egy már mások által is bírált jelenség, amelyet szóvá kívánok tenni, hátha egyszer, a többszöri felemlgetés hatására, leszoknak róla a fordítók:

igen zavaró, ha a magyar szöveget folyton megtörik a zárójelben az eredeti nyelven is megadott terminusok. Amíg csak néhány, a fordító által nehezen fordíthatónak vélt terminus esetében találkozunk ezzel, addig tekinthetjük a terminológiai precizításra törekvés jelenék, gyanút fogunk azonban, ha a *fordítások* szó után ott találjuk zárójelben, hogy „translations” (321. old.), a *tolmács* és *fordító* után azt, hogy „Dolmetscher” és „Uebersetzer” (120. old.) vagy a *kimunkálás* után az „*élaboration*”-t (351. old.). Valóban olyan nehéz volt ezen és számos hasonlóan „fogas” esetben meghoznia a fordítónak a döntést, hogy azt inkább bátortalanul mintegy ki is takarja, hadd lássuk, mi okozott számára fejtörést? Vannak persze olyan sajnálatos esetek is, ahol kifejezetten örülnünk kell a zárójelben szerepeltetett eredeti terminusoknak, mert csak így világos a szöveg értelme. (Even-Zohar szövegeinek fordítója például olyannyira nem ismeri a terület szaknyelvét, hogy gyakorlatilag nem sikerült a terminológiát visszaadnia, s ezáltal alig követhető a magyar szöveg.) Mindazonáltal nem ez az uralkodó, úgyhogy a kötetet remélhetően sűrűn forgató gyakorló fordítóknak sem kell majd fanyalogniuk, hanem elmerülhetnek annak élvezetében, hogy mily sok színben képes feltűnni munkájuk, a fordítás.

GÁLOSI ADRIENNE

Olay Csaba: Hannah Arendt politikai egzisztencializmusa

L'Harmattan – Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2008. 220 old., 2100 Ft

Az utóbbi néhány évben mintha igazolódni látszana, hogy a filozófia-ipar Hannah Arendt nevével jelzett húzóágazata Magyarországra is begyűrik, ám a megjelent köteteket szemlélve (érdemes megemlíteni a *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv* címmel megjelent centenáriumi kötetet, Bíró-Kaszás Éva *Felelősség a viláért*

című könyvét, továbbá a *Vita Activa* első kötetének fordítását, a korábban kiadott *Sivatag és oázisok* fordításait), szeretnénk azt remélni, hogy egy komoly hátrányból sikerül friss lendülettel törleszteni. Kétségtelenül ebbe a sorba illeszkedik Olay Csaba kötete, amely minden bizonnyal számottevő hozzájárulás Arendt életművének hazai recepciójához. Noha a felhalmozódott adósságok miatt még mindig feladat lehet Arendt életművének megismeretése, a szerző számít arra, hogy a szakma olvasóközönsége számára már nem ismeretlen az életmű. A kötet címe is jelzi, hogy Olay Csaba önálló értelmezés igényével jelentkezik: Hannah Arendt *politikai egzisztencializmusról* értekezni több szempontból is merész vállalkozásnak számít. Merész, hiszen kérdéses lehet maga az összetétel jogosultsága, másfelől viszonyítást igényel hasonló interpretációs irányzatok eredményeihez. Alapvetően kérdés lehet Arendt hovatartozása is – mint ismeretes, magát nem tartotta filozófusnak, ám a politológusok körétől is elhatárolódott –, nem beszélve arról, hogy a történészek mindig is gyanakodva tekintettek Arendt életművének számos megnyilvánulására.

Ez utóbbi kitétel az Arendt-irodalom különösen érzékeny pontjára utal, amennyiben kérdéses, hogy Arendt hogyan jelöli ki önmaga helyét a filozófia és a politikai filozófia viszonyában. Olay a filozófiai vonatkozású bírálatok elméleti eredményeit igyekszik bemutatni. Amennyiben igazolható Arendt törekvése arra, hogy kiszabadítsa a politikai cselekvést az etikai és végső soron a politikai filozófiai indíttatású elvárások közegeiből, akkor élüket veszítik az ilyen irányú kritikai támadások. Ugyanakkor az egzisztencializmus hagyománya által kínált lehetőségek terében a bírálatok újrafogalmazhatók. A kötet, amely a kiadó ajánlása szerint Hannah Arendt gondolkodásának első átfogó magyar nyelvű ábrázolása, több síkon igyekszik olvasni Arendtet és az Arendt-irodalmat. Jelen helyzetben gyakorlatilag lehetetlen feladat figyelemmel kísérni a kiterjedt Arendt-irodalom megannyi áramlatát. Olay Csaba elhatárolja érdeklődési területét például a történészekétől vagy a politológusokétól. Természetesen az etika, a politikafi-

lozofia területétől nem távolodhat el, amennyiben a politika szférájának és az olyan vonatkozó alapfogalmaknak, mint a szabadság, cselekvés, nyilvánosság, számára is jelentőségük van. Az elhatárolás filozófiai oldalról mindenképpen komoly kihívást jelent az értelmezés számára.

Az utóbbi másfél évtizedben teljesedett ki az az irányzat, amely Arendt életművét a filozófia hagyományához kötve, megtöri a szakmai, például a politológiai interpretáció egyoldalú vonalait, illetve többé-kevésbé sikeresen szakította ki azt az Eichmann-vita ingoványos talajából. Dana R. Villa, Margaret Canovan, Seyla Benhabib és Maurice P. D'Entrève munkái Arendt életművét a német egzisztencializmus és részben fenomenológia keretében értelmezik. Lényegében Heidegger filozófiája az a kiinduló- és viszonyítási pont, amely szerintük kulcsot ad Arendt alapvető törekvéseinek és lényegi eredményeinek értékeléséhez. Különösen fontos ebben az összefüggésben Jacques Taminiaux rövid, ám jelentékeny írása, amely „a trák leány és a professzionális gondolkodó” viszonyaként aposztrofálja Heidegger és a hajdani tanítvány kapcsolatát.

Olay Csaba kitűnő érzékkel mozgósítja az angol, német, részben francia és természetesen magyar nyelvű Arendt-irodalom vonatkozó eredményeit az értelmezésben, és a különböző olvasatok diskurzusába ágyazva igyekszik kijelölni saját pozícióját. A munka alap gondolata, hogy Arendt szerint „a politika értelme az emberi létezés alaptendenciáihoz kapcsolódó jelenség, s már az egyéni emberi létezésben vannak olyan mozzanatok, amelyek a politika irányába mutatnak” (12. old.). Tehát az emberi létezést két értelemben fogja fel. Egyfelől az individuális élet kontextusában az egyén mint „politizáló” lény a cselekvés révén aktivitásként éli meg egzisztenciáját. E kontextusban Olay Arendtnek a politikáról kialakított eredeti elképzeléseit a *Lét és idő* eredményeihez viszonyítja. Másfelől az emberi nem perspektívájában a politika lényege – Arendt jellegzetes fogalmaival –, hogy az ember mint a pluralitás által meghatározott létező az együttes cselekvésben, illetve a nyilvánosság terében nyeri el létének értelmét. Ebben az összefüggésben a